

УДК 631.1:339

А. А. Постол,

к. е. н., докторант, Херсонський державний аграрний університет

ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ Й ЕТАПИ ФОРМУВАННЯ ВЕЛИКИХ ІНТЕГРОВаних АГРАРНИХ ПІДПРИЄМСТВ В УМОВАХ ЄВРОІНТЕГРАЦІЇ ТА ГЛОБАЛІЗАЦІЇ

A. Postol,

candidate of economic sciences, doctoral candidate, Kherson State Agrarian University

THEORETICAL AND METHODOLOGICAL PRINCIPLES AND STAGES OF FORMATION OF LARGE INTEGRATED AGRICULTURAL ENTERPRISES IN THE CONDITIONS OF EUROPEAN INTEGRATION AND GLOBALIZATION

У статті визначені теоретико-методологічні засади й особливості формування та розвитку великих аграрних підприємств країни в умовах євроінтеграції та глобалізації. Обґрунтовано їх сутність, чинники формування, етапи розвитку. Виявлено конкурентні переваги на внутрішньому та зовнішньому аграрних ринках. Розроблено напрями подальшого удосконалення діяльності з урахуванням існуючих недоліків. При цьому значну увагу приділено засобам посилення екологічних та соціальних складових конкурентоспроможності й сталого розвитку.

The article deals with theoretical and methodological principles and peculiarities of formation and development of large agricultural enterprises of the country in the conditions of European integration and globalization. Their essence, factors of formation, stages of development are substantiated. The competitive advantages in the domestic and foreign agrarian markets are revealed. Areas of further improvement of activity are developed taking into account existing shortcomings. At the same time, a great deal of attention is devoted to the means of strengthening the environmental and social components of competitiveness and sustainable development.

Ключові слова: аграрні підприємства, великі, інтегровані, особливості, євроінтеграція, глобалізація, конкурентні переваги, сталий розвиток, конкурентоспроможність, управління.

Key words: agrarian enterprises, large, integrated, features, eurointegration, globalization, competitive advantages, sustainable development, competitiveness, management.

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ

Серед науковців, управлінців та практиків немає єдиної точки зору щодо пріоритетності розвитку великих, середніх чи малих аграрних підприємств. Всі існуючі точки зору та обґрунтування, на нашу думку, мають право на обґрунтування. Це пояснюється тим, що вони мають і спільні або тотожні риси та функції розвитку, й різні функції. Якщо малі підприємства агробізнесу орієнтуються, переважно, на місцевий аграрний ринок, формування середнього класу на селі, то великі господарські підприємства орієнтуються на вирішення стратегічних завдань впровадження інновацій, забезпечення продовольчої безпеки, виходу на зовнішній аграрний ринок та нарощення експортного продовольчого потенціалу країни.

АНАЛІЗ ОСТАННІХ ДОСЛІДЖЕНЬ І ПУБЛІКАЦІЙ

Питання розвитку аграрних підприємств різних розмірів та форм організації виробництва завжди знаходяться в полі зору науковців та практиків. Щодо великих інтегрованих агроформувань, то вони вивчалися у працях Єрмакова О.Ю., Макарен-

ка П.М., Мармуль Л.О., Месель-Веселяка В.Я., Саблука П.Т., Федорова М.М., Шпичака О.М., Юрчишина В.В. та ін. При цьому основна увага акцентується на стратегіях розвитку, управлінських рішеннях, маркетингу, фінансово-економічним результатам. Актуальними залишаються теоретико-методологічні засади визначення сутності й пріоритетів розвитку, оцінки й діагностики конкурентних переваг і недоліків з урахуванням впливів та процесів євроінтеграції й глобалізації.

Необхідно, однак, зазначити, що в останні роки увага дослідників значним чином зосереджена на розвитку малих підприємств як запоруки вирішення проблем зайнятості, розвитку сільських територій, органічного виробництва. Великі агроформування через недостатню соціальну відповідальність на тлі надприбутків не є схвалюваними у суспільстві. Тому поглиблене їх дослідження в умовах євроінтеграції та глобалізації вимагає подальших розробок та пропозицій з удосконалення розвитку й управління ним.

ФОРМУЛЮВАННЯ ЦІЛЕЙ СТАТТІ

Метою статті є обґрунтування теоретико-методологічних засад розвитку великих інтег-

Таблиця 1. SWOT-аналіз конкурентних переваг і негативних результатів функціонування великих інтегрованих аграрних підприємств

Конкурентні переваги	Негативні чинники
<ul style="list-style-type: none"> - підвищення ресурсовіддачі й конкурентоспроможності сільськогосподарського виробництва на основі його всебічної інноваційності, модернізації, концентрації ресурсів і капіталів; - підвищення продуктивності праці та ефективності бізнес-процесів; - забезпечення формування іміджу України як світового виробника продовольства; - можливості спільного вироблення стратегії управління й маркетингу, планування й прогнозування діяльності, представництва інтересів учасників; - забезпечення умов особистісного зростання для своїх працівників 	<ul style="list-style-type: none"> - занепад сільських територій, вивільнення значних мас трудових ресурсів на селі через концентрацію, спеціалізацію та модернізацію аграрного виробництва; - погіршення добробуту, депопуляція та маргіналізація значної частини сільських жителів; - зменшення кількості сільських поселень та втрата їх функцій як центрів просторової організації суспільства на селі; - вимивання капіталів та погіршення стану природних ресурсів; ігнорування потреб сільських громад та сільських територій з послідуною деградацією останніх; - лобювання власних інтересів на найвищому управлінському рівні, ігнорування екологічної та соціальної відповідальності; - монополізація сегментів аграрного ринку, тиск на його інших учасників та нерівні умови конкуренції

рованих аграрних підприємств в умовах євроінтеграції та глобалізації з виявленням вузьких місць, конкурентних переваг, пропозицією напрямів екологізації та соціалізації в якості пріоритетів підвищення конкурентоспроможності.

РЕЗУЛЬТАТИ ДОСЛІДЖЕНЬ

За величиною та формами організації виробництва в Україні створена та функціонує модель організації агросфери на засадах багатокладності. Ця модель є поліфункціональною, адже її структура формується під впливом кількох типів майнових й управлінських відносин власності. Вони реалізуються у вигляді державних, корпоративних, індивідуальних приватних (фермерські й селянські господарства населення, домогосподарства) та спільних підприємств (змішана форма власності).

Необхідно зазначити різну спрямованість напрямів розвитку даних підприємств: великі агроформування спрямовані, в більшій мірі, на забезпечення прибутків на основі виробництва привабливих та експорторієнтованих видів продукції [1, с. 8]. Переважно, це зернові й технічні культури для масової переробки та вжитку. Малі приватні або індивідуальні підприємства спрямовані на малоприбуткові та трудомісткі види діяльності. Це виробництво таких культур, як картопля; овочі; городні, пряні і лікарські рослини; плоди і ягоди, мед; молоко; органічне виробництво та забезпечення ними внутрішнього аграрного ринку.

Одна із особливостей формування великих інтегрованих аграрних підприємств полягає в тому, що в якості їх суб'єктів можуть виступати групи або об'єднання юридичних осіб [2, с. 35]. Типами таких об'єднань визначені пул (розподіл матеріально-речових результатів діяльності пулу між

його учасниками проводиться згідно з обумовленими квотами); альянс — об'єднання на основі певної угоди між підприємствами за принципом горизонтальної кооперації з юридичним оформленням або без нього; корпоративна група — сукупність юридичних осіб, зв'язаних між собою корпоративними відносинами. Форми участі у великих корпоративних підприємствах як участь в засновницькому договорі, на договірній основі, придбання прав власності на паї, частки, акції.

Основними формами організації великих інтегрованих підприємств є агропромислові концерни, холдингові компанії,

кооперативи, акціонерні й господарські товариства та інші об'єднання, які створюються, переважно, на основі спільних капіталів засновників. Сутнісними ознаками їх утворення, на наш погляд, є такі: кількість учасників є більшою за одного (одна особа не може створити об'єднання, а лише бути засновником суб'єкта підприємництва); об'єднання майна у грошовій й товарній формі; наявність єдиної мети та загального інтересу, які є основою господарювання; відповідальність учасників по зобов'язаннях переходить у відповідальність спільну; управління справами відособлене від особистих бажань учасників й теж відображає їх спільні інтереси [3, с. 114].

При цьому великі аграрні інтегровані підприємства не завжди користуються підтримкою населення, особливо сільського, через інертність у вирішенні соціальних та екологічних проблем сільських територій і навпаки, — часто їх породження (табл. 1).

До них належать, у першу чергу, вивільнення значних мас трудових ресурсів на селі через концентрацію, спеціалізацію та модернізацію аграрного виробництва; погіршення добробуту, зменшення кількості й маргіналізація сільських жителів. Також це зменшення кількості сільських поселень та їх людності й втрата як центрів просторової організації суспільства; скорочення щільності сільського населення по всій території країни. Це вимивання капіталів та погіршення стану природних ресурсів; ігнорування потреб сільських громад та сільських територій з послідуною екологічною й соціальною деградацією останніх [4, с. 36]. Йдеться про генномодифіковане, не екологічне виробництво продуктів харчування; лобювання власних інтересів на найвищому управлінському

рівні та підміну функцій державного сектору в агросфері як провідного в її організації; монополізацію аграрного ринку, пригнічення на його інших учасників та нерівні умови конкуренції.

Конкурентними перевагами великих підприємств агросфери слід назвати підвищення ефективності й конкурентоспроможності сільськогосподарського виробництва на основі його всебічної інноваційності, модернізації, концентрації ресурсів і капіталів; підвищення продуктивності праці та бізнес-процесів; забезпечення формування іміджу України як світового виробника продовольства; можливості спільного вироблення стратегії управління й маркетингу, планування й прогнозування діяльності, представництва інтересів учасників; забезпечення умов особистісного зростання для своїх працівників [5, с. 48]. Саме конкурентні переваги забезпечують їм провідні позиції на міжнародних аграрних ринках. Реєстрація в офшорах, слабкий державний контроль за діяльністю, належна якість продукції, застосування дешевої робочої сили дозволяє бути конкурентоспроможними й стійкими в умовах євроінтеграції та глобалізації.

Організаційно-економічний механізм становлення й розвитку великих агроформувань має певні особливості й періодизацію проявів. Виявлено, що перший етап (початок — середина 90-х рр.) був передумовним. В основі їх механізму були методи, інструменти, процеси роздержавлення, приватизації, поширення різних укладів в агросфері. На другому етапі (середина — кінець 90-х рр.) були створені великі фінансово-промислові групи, які почали процес переділу економічного і фінансового контролю в економіці агросфери. Агросфера привернула їх увагу як підприємницьких структур як вільна ринкова ніша. Це дало підстави виокремити третій, інтеграційний етап (кінець 1990-х — середина 2000-х рр.). Четвертий етап (з середини 2000-х р. — до сьогодні) знаменує утвердження й розвиток корпоративних агроформувань через капіталізацію і концентрацію аграрного виробництва, а також залучення підприємницьких структур з інших секторів економіки (промисловий, фінансовий).

Це можна вважати причиною того, що поширеним способом створення агрохолдингів було проникнення капіталу великих підприємств із сфери переробки продукції сільського господарства, промислових підприємств, не пов'язаних з сільськогосподарською продукцією, в агробізнес шляхом викупу боргів і активів сільськогосподарських підприємств з перетворенням їх у свої філії та дочірні підприємства [6, с. 163]. Холдингізація у 2009—2011 рр., в основному, відбувалася шляхом поглинання великими корпораціями

підприємств меншого розміру із застосуванням різних організаційно-економічних механізмів. Зокрема розподіл податку на додану вартість (ПДВ) було вирішено представити в таких пропорціях: для виробників зернових та технічних культур пропорція становитиме 15% на спецрахунки (для подальшого використання на розсуд підприємства) і 85% в бюджет; для виробників тваринницької та молочної продукції — 80% на спецрахунки і 20% в бюджет; для виробників іншої продукції пропорція становитиме 50% на 50%.

В аграрній сфері України процес корпоратизації відбувається переважно шляхом створення сільськогосподарських підприємств у формі акціонерних товариств [7, с. 12]. У стратегії управління та регулювання найбільш доцільно виокремити два підходи до розвитку великих інтегрованих аграрних формувань: державне регулювання і саморегулювання.

Перше передбачає державну підтримку створення та розвитку сукупності аграрних, промислових фірм і фінансових структур через впровадження прогресивних технологій і здійснення структурних змін у сільській економіці задля підвищення експортного потенціалу і конкурентоспроможності аграрної й продовольчої продукції на основі концентрації інвестиційних ресурсів і фінансування науково-дослідних робіт та впровадження їх результатів. Також це передбачає державно-приватне партнерство у відтворенні природно-ресурсного потенціалу, вирішенні екологічних і соціальних проблем села.

Другий напрям — це самоорганізація й саморегулювання без організаційно-правових рамок або меж затвердженої структури. Управління здійснюється на основі обговорених зв'язків і відносин підприємств в холдинговій групі. Така форма управління гарантує доступ до фінансово-кредитних і матеріально-технічних ресурсів, а також надійність і прибутковість розміщення капіталу [8, с. 142]. При цьому необхідно впроваджувати соціальну відповідальність як нову концепцію сталого розвитку агробізнесу, вирішення супутніх йому екологічних і соціальних проблем. Також необхідно враховувати, що кінцевими бенефіціарами великих агроформувань в Україні є іноземні громадяни або корпорації. Це необхідно враховувати при обґрунтуванні продовольчої, економічної та національної безпеки країни.

ВИСНОВКИ

Організаційно-економічний механізм становлення й розвитку великих агроформувань не має галузевої та територіальної зумовленості. Його складові формуються та змінюються у

відповідності до особливостей етапів формування та розвитку великих агроформувань, функцій та завдань, які вони переслідують. Так, згідно з 4 виділеними етапами вони були направлені на роздержавлення й приватизацію державних підприємств; організацію акціонерних та ін. господарських товариств, переділ капіталів і ресурсів агропромислово-фінансовими групами та сприйняття агросфери як середовища здійснення великого бізнесу; організацію агрокорпорацій і агрохолдингів; подальший їх розвиток та збільшення банків землі і капіталів, зростання експортного потенціалу та прибутковості.

Управління розвитку великих агроформувань традиційно спирається на ресурсні, інноваційно-інвестиційні та маркетингові стратегії; стратегії зростання, захоплення і поглинання, реструктуризації діяльності. Збільшення банків землі, капіталів та обсягів виробництва агрохолдингів і посилення їх впливів на аграрні ринки та агросферу загалом вимагає посилення та державного регулювання на засадах системного моніторингу, контролю та удосконалення інститутів. Збільшення розриву між їх успішністю і рівнем життя сільського населення, стану сільських територій вимагає застосування в системному управлінні та регулюванні концепцій державно-приватного партнерства, соціальної відповідальності.

Література:

1. Саблук П.Т. Аграрна реформа в Україні (здобутки, проблеми і шляхи їх вирішення) / П.Т. Саблук, В.Я. Месель-Веселяк, М.М. Федоров // Економіка АПК. — 2009. — № 12. — С. 3—14.
2. Макаренко П.М. Показники оцінки економічної стійкості аграрних підприємств / П.М. Макаренко, Л.О. Чіп // АгроСвіт. — 2008. — № 24. — С. 34—37.
3. Андрійчук В.Г. Ефективність діяльності аграрних підприємств: теорія, методика, аналіз / В.Г. Андрійчук. — К.: КНЕУ, 2006. — 292 с.
4. Черевко Г.В. Агрохолдинги як нові організаційні форми крупно товарного господарювання в агробізнесі України / Г.В. Черевко // Аграрна економіка. — 2012. — Т. 5. — № 1—2. — С. 32—39.
5. Гангал Л.С. Визначальні риси трансформації організаційно-правових форм підприємств аграрної сфери: світовий досвід та українські реалії / Л.С. Гангал // Науковий вісник Буковинського державного фінансово-економічного університету. Економічні науки: зб. наук. пр. — Чернівці, 2013. — Вип. 1 (24). — С. 44—56.

6. Гончар О.І. Актуалізація управління потенціалом підприємства за умов євроінтеграції: монографія / О.І. Гончар. — Хмельницький: ХНУ, 2015. — 333 с.

7. Ігнатенко М.М. Процеси ресурсозабезпечення спеціалізації та концентрації виробництва в корпоративних агроформуваннях / М.М. Ігнатенко, Н.В. Рунчева // Економіка та держава: наук. жур. — № 1. — 2017. — С. 10—14.

8. Мармуть Л.О. Ринок праці та зайнятість населення сільських територій: теорія і практика регулювання: монографія / Л.О. Мармуть, І.А. Романюк. — Херсон: Айлант, 2015. — 266 с.

References:

1. Sabluk, P.T. Mesel-Veselyak, V.Ya. and Fedorov, M.M. (2009), "Agrarian Reform in Ukraine (Achievements, Problems and Solutions)", *Ekonomika APK*, vol. 12, pp. 3—14.

2. Makarenko, P.M. and Chip, L.O. (2008), "Indicators for assessing the economic sustainability of agrarian enterprises", *AhroSvit*, vol. 24, pp. 34—37.

3. Andriychuk, V.G. (2006), *Efektivnist' diyal'nosti ahrarnykh pidpryyemstv: teoriya, metodyka, analiz [Efficiency of activity of agrarian enterprises: theory, methodology, analysis]*, KNEU, Kyiv, Ukraine.

4. Cherevko, G.V. (2012), "Agroholdings as new organizational forms of large-scale commodity management in agribusiness of Ukraine", *Ahrarna ekonomika*, vol. 1—2, pp. 32—39.

5. Gangal, L.S. (2013), "Definitive features of the transformation of organizational and legal forms of enterprises in the agrarian sector: world experience and Ukrainian realities", *Naukovyy visnyk Bukovyns'koho derzhavnoho finansovo-ekonomichnoho universytetu. Ekonomichni nauky*, vol. 1 (24), pp. 44—56.

6. Gonchar, O.I. (2015), *Aktualizatsiya upravlinnya potentsialom pidpryyemstva za umov yevrointehratsiyi [Actualization of enterprise potential management under the conditions of European integration]*, KHNU, Khmel'nyts'kyu, Ukraine.

7. Ignatenko, M.M. and Runcheva, N.V. (2017), "Processes of resource supply of specialization and concentration of production in corporate agroformations", *Ekonomika ta derzhava*, vol. 1, pp. 10—14.

8. Marmul, L.O. and Romanyuk, I.A. (2015), *Rynok pratsi ta zaunyatist' naselelnya sil'skykh terytoryi: teoriya i praktyka rehulyuvannya [Labor market and rural population employment: theory and practice of regulation]*, Ayalant, Kherson, Ukraine.

Стаття надійшла до редакції 29.01.2018 р.